

סוגיות מגדריות בספרות ילדים

התבוננות ביקורתית, המלצות קריאה ועיון

חיברו: ד"ר עינת ברעם אשל, שני לירז-פדרמן וגבי קון

לא פשוט היה לבחור ספרים ראויים לרשימה זו. הסיבה לכך אינה מחסור ביצירות ספרותיות מתאימות, משום שדווקא ההפך הוא הנכון. בשני העשורים האחרונים ראו אור ספרי ילדים ונוער רבים שהמאבק הפמיניסטי, השוויון המגדרי ועולם הערכים הפלורליסטי של ראשית האלף השלישי מונחים ביסודם. על רקע השפעה הזו לקחנו על עצמנו להמליץ להלן על 15 ספרים מעולים אך מוכרים פחות, או לכל הפחות כאלו ששמותיהם לא יהיו הראשונים לעטר כל רשימה ספרותית בעלת דגש מגדרי. לא התעלמנו, אמנם, מסיפורה הקלאסי החד-פעמי של 'בילבי', אך בצדו המלצנו על ספרים נפלאים לא פחות, שערכם הספרותי גבוה ותרומתם לפיתוח חשיבה ביקורתית אינה מוטלת בספק. בחלקה השני של הרשימה ניתן למצוא המלצות ל-15 מאמרים וספרי עיון בנושא שוויון מגדרי בספרות ילדים ונוער.

רשימה זו פותחת אשנב הצצה לעולם העשיר ומלא התוכן של ספרות הילדים. כל המתעניין/ת בנושא זה או בנושאים אחרים מוזמן/ת לפנות למרכז ימימה לחקר ספרות הילדים והנוער ולזכות בהמלצות רבות נוספות. קריאה נעימה ולהתראות!

המלצות קריאה לגיל הרך

1. הנקודה

מחבר ומאייר: פיטר ה' ריינולדס | מתרגמת: תמי הראל | כנרת, [2003] 2008

עמליה, תלמידת בית-ספר, סבורה שהיא "פְּשׁוּט לֹא יוֹדֵעַת לְצַיֵּר!" ומתרצה לנסות את כוחה בכך רק בעידוד מורתה לאמנות. עמליה משרבטת נקודה כלאחר יד, חותמת בתחתית הציור - לבקשת המורה - את שמה וכעבור שבוע נדהמת לגלות אותו ממוסגר מעל שולחן המורה במסגרת זהב יפהפיה. האמון שמביעה המורה בעמליה מביא את האחרונה לפצוח בתהליך ארוך של ציורי נקודות בצבעים ובגדלים מגוונים, שבגינם היא זוכה להערכה רבה בתערוכת סוף השנה בבית ספרה. כאשר ניגש אליה אחד מתלמידי בית הספר ומתוודה על הערצתו כלפיה ועל חוסר כשרונו בתחום הציור, היא מעודדת אותו לנסות לצייר קו ולחתום מתחתיו, ובכך סוגרת מעגל באופן סמלי.

קריאת הסיפור מבעד לעדשה המגדרית-ביקורתית מזהה בו כמה דגשים:

- סיפור זה יוצא לדרכו עם גיבורה מסורתית כביכול: ילדה עם תחושת מסוגלות פגומה ודימוי עצמי נמוך. בשל כך האמון שהיא זוכה לו ממורתה לאמנות משמעותי גם בהיבט המגדרי; שכן ייתכן שמורתה מבינה את העכבות שלה לאור החינוך להמנעות שילדות עודן זוכות לו.

- הסיפור מעודד למידת חקר מעמיקה, הבונה את ביטחונה של עמליה בהדרגה. סגירת המעגל בסוף משמעותית בשל מוטיב "העבר את זה הלאה", המתקיים בסיפור. עמליה הופכת מנטורית של הזולת (ילד ממין זכר) לאחר חוסר האונים שאפיין אותה בתחילת הסיפור.
- האיור מלמד שהמורה לאמנות היא כהת עור, וכך גם עורו של התלמיד המשוחח עם עמליה בסוף הסיפור. יש בכך כדי לרמז על חשיבותו של מגוון תרבותי ושל נתינה, תמיכה ועידוד חוצי גיל, זהות אתנית ומגדר גם יחד.
- הבחירה בנקודה דווקא, שהיא גם סימן פיסוק לשוני, גם סימן גיאומטרי וגם סימן גרפי, מרחיבה את טווח המשמעויות של היצירה. על כך רומזת גם ההקדשה בפתח הספר: "מְקֻדָּשׁ לְמַר מְטָסוֹן, מוֹרֵה הַמְתַּמְטִיקָה שְׁלִי בְכַתָּה ז', שְׁעוֹדֵד אוֹתִי לַעֲשׂוֹת סִימָן וְלִרְאוֹת מָה יִקְרָה...". ריינולדס מרמז כי בציור, כמו במתמטיקה ובשלל תחומים נוספים, זקוקים הילדה והילד לתמיכתו ולאמונו של "אחר משמעותי", שיניעו אותם להתמודדות חקרנית עם בעיות ולפיתוח תחושת מסוגלות.

2. שינגלונגה מיטה מסודרת

מחברת: נורית זרחי | מאיירת: רוני טהרלב | ספרית פועלים, 2005

גיבורת הסיפור היא הנסיכה שינגלונגה, שמקבלת ליום הולדתה מיטה חדשה אך אינה מצליחה להפנים את הצורך בסידורה בבקרים. בכלות כל פתרונות החינוך המוכרים להוריה הם שולחים אותה אחר ייאוש ל"מתקן מרגלית", מוסד חינוכי קשות, על מנת שתתקן את דרכיה. עם בואה למקום שואלים הילדים במקום את שינגלונגה: "במה את מתמחה?" וכשהיא עונה להם: "מיטות", מתרחשת בסיפור תמורה מפתיעה. במקום ליטול את שינגלונגה ולחנכה לסדר את מיטתה כהלכה נוזפים בה הילדים; בהיותה נסיכה מוטלת עליה אחריות כבדה, הם טוענים, ולפיכך היא חייבת לדעת... להפך את הסדר בעוד תחומים רבים!

קריאת הסיפור מבעד לעדשה המגדרית-ביקורתית מזהה בו כמה דגשים:

- שינגלונגה היא ילדה סוררת, שהוריה אינם מצליחים למשטר בשום אופן. גם שליחתה ל"מתקן מרגלית", מקום ששמו מהדהד מבחינה צלילית את ייעודו (תיקון הרגלים), פועלת באופן הפוך מן המצופה (האם יש כאן רמיזה אירונית למה שהמסגרת החינוכית עשויה ללמד ילדות וילדים?).

- המאירת רוני טהרלב איירה את שינגלונגה כילדה מן השורה, שאינה נראית "נסיכותית" על פי מוסכמות האיור המקובלות בספרות הילדים (היא נמוכה, ג'ינג'ית, לבושה בפיג'מה מרושלת, ובחדרה שורר אי סדר גדול). האם היא אכן נסיכה, או שמא "הנסיכה של אמא ואבא", שאזלת ידם "השלטונית" ניכרת על כל צעד ושעל?
- עם זאת, הסירוב של שינגלונגה להיכנע למוסכמות, והטלת הספק בנורמות החינוכיות שהוריה מנסים להקנות לה, אינם מייצרים מאבק מגדרי או ילדי מודע או פעיל. דומה שהסיפור כתוב מתוך תודעה פוסט-פמיניסטית, לפיה בנות עשויות להיות אדישות לכפייה או לדיכוי בלי סיבה מיוחדת, "סתם כך", ולא מתוך אידיאולוגיה מיוחדת המנסה לקנות אל לב הקוראות/ים.

3. סעודה אצל המלכה

מחברת ומאירת: רותו מודן | עם עובד, 2010

בספרה של רותו מודן, הראשון שכתבה ואיירה גם יחד, אנחנו פוגשים את נינה, ילדה ישראלית מחוספסת שאינה מסוגלת לשמור על נימוסי שולחן בסיסיים. למרבה האירוניה השאלה הקלישאית ששואלים הוריה – מה תעשה אם מלכת אנגליה תזמין אותה לארוחה? – הופכת למציאות, ונינה יוצאת למסע שבו תצטרך לסעוד בחברת המלכה ואצילי הארמון כשהיא מצוידת בכישורים בלתי מספקים, לכאורה, לשם כך.

קריאת הסיפור מבעד לעדשה המגדרית-ביקורתית מזהה בו כמה דגשים:

- גיבורת הסיפור, נינה, היא ילדה חזקה, עצמאית ואפילו מעט חצופה. היא לבושה כ"טום בוי" מרושל, ואין במראה החיצוני שלה שום פרט או אביזר בעלי אופי מגדרי סטריאוטיפי.
- נינה אינה נכנעת למוסכמות הנימוס הישן ויוצרת סט חדש של מוסכמות אכילה שאותו היא מצליחה להנחיל אפילו למלכת אנגליה רמת המעלה ולאורחיה המכובדים. אישיותה התמימה-כובשת ודמותה הלא-מסורתית-מבחינה-מגדרית מבשרות על היפוכים נוספים בהיררכיה של הכוח: המיעוט הילדי מחנך את הרוב המבוגר ונציגת הלבנט הישראלי מביאה לתמורה בנורמות של התרבות הגבוהה (הקולוניאליסטית משכבר הימים). הילדה והילדה התאחדו בדמותה של נינה.
- גם מלכת אנגליה אינה מלכה טיפוסית בספרות ילדים. מאיוריה הכובשים של רותו מודן עולה כי אינה רזה, צעירה או יפה במיוחד. בנוסף, היא פתוחה לשינויים ונהנית מניפוץ המוסכמות לא פחות מן האורחת המרושלת שלה.

4. בת המלך והנסיכה

מחבר: ג'ונתן אמת | מאירת: פולי ברנטין | מאנגלית: שהם סמיט ואמנון כץ
| כנרת, [2011] 2012

איכר עני וחזירתו הקטנה איזבל עושים את דרכם הביתה מן היריד ועוצרים לנוח בצלה של טירה מפוארת. בדיוק אז שומטת מלכה עשירה, בטעות, את הנסיכה הקטנה אליזבת מבעד לחלון, והשתיים מתחלפות במקומן מבלי שאיש יבחין בכך. כשמגלים הצדדים את דבר ההחלפה הדרמטית הם נרעשים, כמובן, אך ממהרים להסביר את ההתרחשות

בכישוף: "דברים כאלה קורים כל הזמן בספרים" הם אומרים (האיור מציג את 'בן המלך והעני', 'היפהפיה הנרדמת', 'אצבעונית' ו'החתול במגפיים'). החזירה גדלה אפוא בתנאי פאר המתאימים לנסיכות, למרות שניכר שהיא מתקשה ללמוד לאכול, להתלבש או להתנהג כנסיכה (ובכלל, כבת אנוש). לעומתה הנסיכה גדלה בכפר וחייה חיים שמחים ומשוחררים מעול האחריות של הארמון. למרבה הפלא, ולמרות גילוי האמת בדבר ההחלפה, סופו הטוב של הסיפור אינו כרוך בהחזרת הסדר על כנו אלא דווקא בחשיפת נוקשות המחשבה והחשדנות של המעמד הגבוה. החזירה נישאת לנסיך שאינו מצליח לגאול אותה, משום מה, מן "הכישוף" ... והנסיכה איזבל ממשיכה בחייה הצנועים והמאושרים בחיק משפחתה האוהבת.

קריאת הסיפור מבעד לעדשה המגדרית-ביקורתית מזהה בו כמה דגשים:

- הספר מתבסס על היכרות מוקדמת של מעשיות וסיפורי ילדים, אך הוא משתמש בידע מוקדם זה כדי לערער על הסדר החברתי, לשחק ולהשתעשע עם הקוראים. בכך הוא מאפשר שבירת נורמות קיימות.
- הספר חושף את התפיסות שלנו בדיוק ככאלה – תפיסות בלבד, ומדגיש את הסכנה שיש בהישענות עיוורת על מסורות העבר ללא התאמה למציאות המשתנה. הספר מאיר באור מגוחך את אלו שדבקים בדעותיהם ואת הנזק שהם כופים על הסביבה שלהם בכך.
- הנשים המוצגות בספר אינן מתנהגות כמצופה מהן. הנסיכה-חזרזירה מתנהגת, ובכן, כחזירה – במראה שלה, באופן שבו היא אוכלת ובתחומי העניין שלה. לעומתה גם הנסיכה האמיתית הגדלה כבת-כפר פשוטה, אינה מתנהגת כנסיכה קלאסית אלא כילדה, נערה ואישה רגילה, שנחרדת מן האפשרות שהיא נסיכה ושמחה כשמתאפשר לה להמשיך בחייה הצנועים.

5. מי אכל את לואיס

מחבר ומאייר: ג'ון פרדל | מתרגמת: גילי בר הלל סמו | ידיעות אחרונות,
2013 [2011]

לואיס ואחותו הגדולה שרה יוצאים לטיול ביער. לרוע המזל, לפתע פתאום, בולען טורף את לואיס. שרה לא מתבלבלת ומיד מתחילה במרדף אחר היצור המפחיד. אלא שאז נטרף הבולען על ידי חוטפנית, שנטרפת על ידי תת-פצחן, שנאכל אף הוא על ידי בולסנית קוצנית – וכך עוד ועוד. אלא ששרה אינה מוותרת אף לרגע וממשיכה במרדף אחרי היצורים ההולכים וגדלים, עד שהיא מחלצת את אחיה בשלום מן הסכנה.

קריאת הסיפור מבעד לעדשה המגדרית-ביקורתית מזהה בו כמה דגשים:

- אף שלספר קוראים "מי אכל את לואיס" הרי שהגיבורה שלו היא שרה, אחותו הגדולה של לואיס. שרה היא זו שיוצאת למסע ההצלה והיא עושה זאת מבחירה. היא הדמות הפועלת, החושבת והיצירתית לאורך הספר כולו. בנחישות ובקור רוח שרה מתמודדת עם כל ההפתעות שהיא נתקלת בהן, וכפי שרואים באיורים היא מגלה יכולות טכניות מרשימות. היא הופכת את אופניה לסירת פדלים ורותמת לעזרתה צינוריות נשימה, עפיפונים וכלונסאות גבוהות כדי להמשיך במשימת ההצלה עד לסוף הטוב.
- שרה פועלת במתכונת שבה פעלו אבירים ממין זכר מאז ומעולם. אך שלא כמוהם היא אינה נוקטת אלימות, אינה נלחמת באויביה פנים אל פנים, ובעצם, כלל לא נראה שהיא חפצה במותם. על מנת להציל את אחיה היא משתמשת בתושייה וביצירתיות.

- כאשר שרה מחלצת את לואיס הוא כלל אינו מתפלא, ואף לא מודה לך על כך. מדובר אמנם בחוסר נימוס, אך הדבר מעיד על אמונתו ביכולותיה הגבוהות של אחותו ועל הנורמטיביות של השוויון המגדרי. "ידעתי שתבואי", אומר לואיס לאחותו כשהוא רואה אותה.
- תורו של לואיס להציל את אחותו מגיע בהמשך ובניגוד לדרכה שוחרת השלום של שרה, הוא חוזר לדרך הגברית המסורתית לכך – צעקות ואיומים. בניגוד לאדישות המסוימת של אחיה להצלחתו בידי שרה, היא מודה לו על כך ובכך מבליטה את הערך המוסף של יחסים-בין-אישיים המתובלים במודעות, רגש ונימוס.

6. כרובינה

מחברת ומאיירת: תמר הוכשטר | מטר, 2012

לכרובינה, גיבורת הספר, יש בעיות: היא משועממת וגם נגמרו לה דמי הכיס. הפתרון לשתי הבעיות האלה משותף: "לצאת לרחוב ולמכור משהו". עכשיו עליה להחליט מה למכור מכל הדברים החשובים והיפים שממלאים את החדר שלה (שאמא שלה קוראת להם:

"שטויות"). זה לא דבר פשוט, אבל אחרי מיון ערמת האוצרות שלה, כרובינה מוצאת ברווזון ישן ומתפרק שאותו היא מוכנה למכור. מצוידת בברווזון ובשלט שיווקי היא יוצאת "לעשות כסף" ומגלה שלכל דבר יש משמעות ושיש דברים חשובים יותר מכסף.

קריאת הסיפור מבעד לעדשה המגדרית-ביקורתית מזהה בו כמה דגשים:

- הקוראות והקוראים פוגשים בסיפור בילדה משועממת, רגש נדיר בספרות לגיל הרך, במיוחד כשמדובר בתיאורי ילדות. הגיבורות המסורתיות עסוקות בדרך כלל במשחק שקט או בעזרה להוריהן ובטיפול בזולת. גם אם היו משועממות הן לא העזו להתלונן על כך.
- הילדה בספר עצמאית, חזקה ועקשנית. היא מלאת ביטחון עצמי ונחישות, יודעת מה היא רוצה ואינה חוששת להגיד זאת בקול; עם זאת, היא מוכנה לשנות את דעותיה בהתאם לנסיבות ולשיעור שלמדה.
- כרובינה מבקשת להרוויח כסף. היא מקבלת דמי כיס ויודעת שכסף קונה דברים. ההתייחסות לכסף ולמסחר בתקופת הילדות אינה נפוצה, על אחת וכמה כאשר מדובר בגיבורות (ילדות, נערות ונשים). סיפור זה הוא הזדמנות מצוינת לניהול דיון שעניינו חינוך כלכלי בגיל הרך.

7. ארמון בחול

מחברת ומאיירת: עינת צרפתי | כתר, 2019

גיבורת הספר בונה ארמון בחול על שפת הים. ולא סתם ארמון כי אם ארמון אמיתי! היא בונה פרויקט אדריכלי מסובך, עם גגות וצריחים וחפיר לתנינים; יש בו קומות ומפלסים, חדרי אוכל, אולמות נשפים, גרמי מדרגות – והכל הכל עשוי חול. הארמון הופך מיד לאטרקציה ומגיעים אליו מלכות ומלכים מכל העולם. אלא שהחגיגה הפנטסטית מתחילה להשתבש כשהחול הופך לבעיה ותלונות מתחילות להצטבר. לאחר דקה של מחשבה, מחליטה הילדה להתחיל מלחמת חול פראית, שבסופה שוטף הים את הכל.

קריאת הסיפור מבעד לעדשה המגדרית-ביקורתית מזהה בו כמה דגשים:

- הילדה כאן היא הבונה והמפרקת. היא יכולה לטפח, להאכיל ולדאוג לעולם השלם והרבגוני שיצרה, ובאותה מידה להכריז מלחמה ולפרק עולם זה בלי שום תחושת אשמה. היא שולטת בעולמה המדומיין שליטה מלאה.
- הספר משמר תכונות ילדיות מסורתיות כמו דמיון, יצירתיות ומשחקיות, אך אין בו תכונות נפרדות לבנים או לבנות, לנשים או לגברים. כולם משחקים יחד בחול: לכולם מותר לרקוד, לאכול, ליהנות, לכעוס, להתלונן, לבכות, לריב, להילחם, לשחק ולהשתטות.
- האיורים של עינת צרפתי מזכירים מעט את האיורים האופייניים לסוגת ספרי החיפוש: אפשר לחפש ולמצוא בהן מגוון רב של נשים, גברים וילדים מכל העולם, בכל הצבעים ובכל המידות (שלא לדבר על כמה בנות ים, נסיך שמנשק צפרדע ומחווה לטיטניק, למייקל ג'קסון ולהרצל, ועוד). כך, בצד השוויון המגדרי יש בספר כבוד ממשי למגוון רב-תרבותי!

8. הסיפור של פיציפונת

מחברת: נטלי בלהסן | מאיירת: אפרת דהאן | כנפיים, 2020

פיציפונת, הלא היא הבובה הקטנטנה הנמצאת בתוכי המטריושקה (בבושקה), מרגישה חסרת אונים. היא אינה פוגשת בעולם החיצוני והסיפורים שמתרחשים בו מגיעים אליה תמיד משובשים ומפורקים, כמו בטלפון שבור. היא מחליטה אפוא לצאת למסע החוצה, כדי לפגוש בעולם הגדול בעצמה. לאחר שהיא משתחלת לכיס הבגד של נגה הקטנה היא מגיעה

אתה לגן הילדים, פוגשת ילדים וילדות, חווה את הפעילויות השונות בגן וחוזרת לאחיותיה מלאת סיפורים. בסוף הסיפור מציבה אותה נגה לצד אחיותיה על המדף, כשווה בין שוות.

קריאת הסיפור מבעד לעדשה המגדרית-ביקורתית מזהה בו כמה דגשים:

- בחירתה של הסופרת בחפץ קטנטן לתפקיד גיבורת הסיפור היא משמעותית. כל תכליתה של פיציפונת היא להישמר חבויה במבנה רב-שכבתי, ולעתים להתגלות ולעורר התפעלות; האם אין זה היחס המסורתי לנשיות ולנשים? יציאתה החוצה מן המבנה שסוגר עליה ופעולתה במרחב החיצוני הן סמליות, כמובן, והנפשית עשויה להעניק כוח לכל ילד רך שהוא הצעיר במשפחתו, ולא כל שכן – ילדה.
- מטאפורת המסע אף היא משמעותית מאד. שום מסע אינו יוצא לדרכו ללא מוטיבציה שיסודה בחסר ובחסך, ועל מנת לעמוד בו נדרשות תכונות גופניות ורגשיות שאין להמעיט בהן. הצלחת מסעה של פיציפונת מדברת בעד עצמה.

- העמדת הצורך העיקרי של פצפונת - רצונה לשמוע ולספר סיפורים בגוף ראשון - כמאורע המחולל של הטקסט, היא מוטיב פמיניסטי חשוב ומסורתי. תרדמתה של שלגיה ושתיקתה של בת הים הקטנה (אם להזכיר שתי דוגמאות מפורסמות בלבד) כבר לימדו אותנו כיצד התרבות הפטריארכלית ביקשה לחבל ביכולתן של ילדות, נערות ונשים להשמיע קול ולפעול, ולפיכך המאבק של פצפונת על זכותה לשמוע סיפורים ולספרם הוא מאבק יסוד בכינון עצמאות נשית.

המלצות קריאה לגילאי ראשית קריאה

9. בילבי גרב-ברך

מחברת: אסטריד לינדגרן | מאירת: לורן צ'יילד | מתרגמת: דנה כספי |
זמורה ביתן, [1945] 2009

ספרה של אסטריד לינדגרן ראה אור בשנת 1945 ומאז ועד היום לא איבד רלוונטיות, לא בתכניו ולא בסגנונו. גיבורת הספר היא בילבי בת התשע (במקור השוודי - פיפי), ילדה המתגוררת לבדה בוילה וילקולה, שכן אמה מתה בהיותה תינוקת ואביה הוא רב חובל, שנסחף עם ספינתו ונעלם (בילבי משוכנעת שהגיע בבטחה לאי קטן והפך בו למלך הילידים). מי שמארחים לה חברה עד שובו של האב הם קורי המכונה מר נילסון, סוס המתגורר במרפסת הבית, וכן ילדי השכנים הבורגנים - טומי ואניקה. הספר

מחולק לאחד-עשר פרקים, כל אחד מהם מתאר אפיזודה משעשעת בחיי בילבי, המאירה באור ביקורתי וקליל סוגיות מגדריות, בין-דוריות, מעמדיות וחברתיות. אסטריד לינדגרן (1907-2002) היא סופרת ילדים ופעילה חברתית שוודית, שזכתה להערכה רבה ולהצלחה בינלאומית. בשנת 2015 ראה אור ספרה של שהם סמיט 'אגדת אסטריד', שמספר את סיפורה האישי (הוצאת צלטנר).

קריאת הסיפור מבעד לעדשה המגדרית-ביקורתית מזהה בו כמה דגשים:

- בילבי מתוארת כילדה "יוצאת דופן". למרות גילה הצעיר היא עצמאית ואין לה כל היסוס בנוגע לאפשרותה להתנהל בעולם המבוגרים ללא תמיכה. "אל תדאגו לי. אני תמיד מסתדרת!" היא אומרת למלחים שמהם היא נפרדת כשהיא עוברת לגור בוילה וילקולה.
- בילבי מתוארת גם כילדה "חזקה נורא". אפיון זה נוגד מראש את המסורת של תיאור בנות צעירות בספרות, אם כי יש בו כדי להסביר את הביטחון העצמי המאפיין אותה. באמצעות כוחה הפיזי הרב מסלקת בילבי מביתה את השוטרים שמבקשים לפנות אותה לבית ילדים, תופסת גנבים בביתה ומצילה ילדים משריפה. אין זה מקרה שבכל הפעמים שבהם היא משתמשת בכוחה הפיזי ומוכיחה עד כמה הוא רב, מי שלומדים את הלקח הם גברים מבוגרים.

- הפתרונות שבילבי מוצאת לבעיות השונות שמזמנת העלילה אינם עולים בקנה אחד עם הסדר החברתי המקובל. כך, למשל, היא מסרבת להתכנות לבית ילדים כפי שרצוי שיעשו ילדים בודדים בחברה מתוקנת. היא גם אינה מצליחה להשתלב בבית הספר ומסולקת ממנו על ידי מורתה (נדווקא לא למורת רוחה...). אף שפרשיות אלה אינן מתארות מציאות ממשית ואינן מעודדות את הקוראות והקוראים הצעירים לחקות את התנהגותה של בילבי הן כן מלמדות אותם להטיל ספק במוסכמות החברתיות שנמסרות להם כאקסיומות מחייבות, ומהוות יעד לדמיון ולאסקפיזם.
- באמצעות דמותה המקורית של בילבי פורץ הספר מבני כוח מסורתיים ואף הופך אותם על ראשם. בילבי היא ילדה (מיעוט מגדרי) צעירה (מיעוט בין-דורי) המתגוררת לבדה ומתנהלת בעולם כאינדיבידואל. היא חסרת השכלה פורמלית אך עשירה בידע חלופי, אינה מבחינה בין אמת לשקר אך ליבה בכל-זאת תמיד במקום הנכון. השקט הנפשי, טוב הלב והאופטימיות שבהם היא ניכרת מנתבים את יכולותיה המנטליות והגופניות לפתרון מצוקות אנושיות ולעולם אינם מנוצלים לרעה.

10. גוני גרין בבית הספר

מחברת: לויס לורי | מאיירת: מידי תומס | מתרגמת: מאירה פירון | טל-מאי,
2005 [2002]

גוני גרין היא תלמידה חדשה בכיתה ב'. היא מגיעה לבית הספר כמה שבועות לאחר שהתחילה השנה בלא הורה מלווה, לבושה בפיג'מה ומצוידת בסושי לארוחת הבוקר. היא דורשת שולחן במרכז הכתה ומטבע הדברים מרתקת מיד את סביבתה. גוני כתומת השיער (צאצאית מובהקת של בילבי גרב-ברך) היא ילדה ססגונית שאוהבת לעמוד במרכז העניינים ולסחוף אחריה קהל מאזינים באמצעות סיפורים מופרכים שמתגלים כאמת לאמיתה... כל זאת באמצעות תיאור יצירתי של העובדות ומשחקי מילים (גוני מספרת שישבה בכלא! הייתכן? כן, אם מדובר במשחק מונופול :-)). לויס לורי היא סופרת עטורת פרסים. בסדרת 'גוני גרין' ראו אור שישה ספרים, שרק הראשון בהם תורגם לעברית. מומלץ שלא להחמיצו!

קריאת הסיפור מבעד לעדשה המגדרית-ביקורתית מזהה בו כמה דגשים:

- גוני אוהבת את תשומת הלב שילדי הכתה מעניקים לה. היא אינה נחבאת אל הכלים ומחפשת את אהבת הקהל. היא אמיצה, בעלת חוש הומור, וחזקה גם פיזית וגם נפשית.
- גוני ניכרת באהבתה הרבה לבגדים ולאופנה. אף שמדובר בסטריאוטיפ מגדרי הרי שטעמה בלבוש מיוחד, אקלקטי, צבעוני, עצמאי ושונה מכל טרנד אופנתי מוכר. היא אינה נסחפת אחרי צו השעה אלא מגלה טעם ייחודי משלה, וזאת בלא כל מבוכה או התנצלות.

● גוני היא מובילה חברתית. היא סוחפת אחריה את הכיתה בסיפורה ובלבושה הייחודי. בעוד אחרים היו עשויים ליהנות מן המעמד והכוח ולנסות לשמר אותו לעצמם הרי שגוני דווקא חולקת את סודותיה עם סביבתה. היא משתפת את הכיתה בכישרון סיפור הסיפורים שלה ומנסה ללמדם למצוא את הקול הפנימי שלהם. מדובר, כמובן, באקט סמלי, וכשהוא נעשה בהנהגתה של ילדה צעירה הוא סמלי שבעתיים.

11. מרסי ווטסון מצילה את המצב

מחברת: קייט די-קמילו | מאייר: כריס ואן דוסן | מתרגמים: שהם סמיט ואמנון כץ | זמורה-ביתן (מרגנית: ספרי מופת לילדים ולנוער), 2005

מרסי היא חזירונת קטנה השייכת למר וגברת ווטסון. הווטסונים אינם מגדלים את מרסי בחצר ביתם או בדיר ייעודי אלא בתוך ביתם פנימה, כאילו הייתה בתם. הם אוהבים את החזירה הקטנה עד כלות ורואים בה רק יופי וטוב, כשמה (מרסי = רחמים, חמלה). אלא שהחזירה עצמה היא... איך לומר? חזירה! נהנתנית, גרגרנית, למודת פינוק ומגושמת.

הפער בין ארציותה הגסה של הגיבורה לבין האהבה הגדולה שמרעיפים עליה הווטסונים הוא שעומדת במרכז ספרי הסדרה, שרק הספר הראשון בה ראה אור בעברית. העלילה המצחיקה והמופרכת של ספר זה מלמדת על היתכנותה של אהבה שאינה תלויה בדבר, וברוח זו פונה המחברת אל קוראיה בפתח הספר: "הספרים של מרסי, שמהללים את רוח השטות בחיים, מהללים גם את האהבה על כל נפלאותיה. האם תוכלו למצוא מקום בלבכם לאהבה קטנה ולחזירה לא כל-כך קטנה? האם תהיו חברים שלה? אני מקווה."

קריאת הסיפור מבעד לעדשה המגדרית-ביקורתית מזהה בו כמה דגשים:

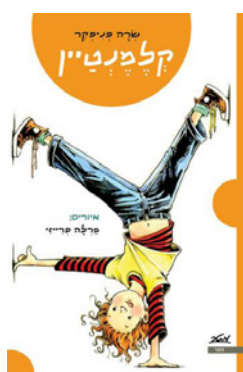
- הבחירה בחזירה קטנה כגיבורת הסיפור מאתגרת את פרשנו. לו היה מדובר בסיפור שכל גיבוריו הם בעלי חיים ניתן היה לפרשו באופן מטאפורי ולראות בהאנשה את התחבולה הספרותית המרכזית המארגנת אותו. אלא שמרסי היא בעל חיים המתגורר בחברת זוג אנושי המטפל בה במסירות. האם היא משמשת, אפוא, מטאפורה לבת יוצאת דופן? או שמא היא חיית מחמד? האם חזירה עשויה להיות חיית מחמד? מכאן שהסיפור מיטלטל על הגבול הדק שבין ריאליזם למשל חברתי.
- זהותה החזירית של מרסי – חיה שהיחס של החברה האנושית אליה מורכב מאד ועתיר באיסורים דתיים שונים – חוברת לזהותה המגדרית, ואלו הופכות אותה לנציגה מובהקת של קבוצת מיעוט. פנייתה של המחברת אל הקוראים בפתח הספר והשאלה בדבר האהבה שאולי ימצאו בליבם כלפי הגיבורה המוחלשת היא, אפוא, שאלה רצינית וכבדת משקל.
- המאייר כריס ואן דוסן הפך את הספר למורכב עוד יותר כשבאיורים שצירף לסיפור הדגיש את הצדדים המחמיאים פחות של החזירה. גופה המגושם, תכונותיה החייתיות ורעבתנותה ניכרים באיורים ועומדים בניגוד חריף לשלמות ולטוהר שמייחסים לה מר וגברת ווטסון. כך יוצרת היצירה תמונה מורכבת של ניגודים וסתירות, שמאתגרים את חוויית הקריאה. אין כאן "טוב" מול "רע", "יפה" מול "מכוער" או "נכון" מול "שגוי". האמת תמונה בעיני המתבונן, וחוויית החיים, מערכות היחסים והרגשות המזומנים לכולנו הם עשירים ורב-ממדיים יותר מכל רדוקציה שהמסורת החברתית מציעה.

● גם התא המשפחתי, על האהבה, המסירות והחסות שהוא מעניק למי שמשתייכים/ות אליו פתוח לאפשרויות שונות של מימוש והגשמה, ואינו כבול עוד למוסכמות העבר. בני הזוג ווטסון הם ככל הנראה חשוכי ילדים (ביולוגים) אך מרסי היא בְּתָם לכל דבר ועניין. כאשר בספר זה היא פולשת למיטתם על מנת לחוש בחום גופם בלילה הקר התנהגותה מהדהדת באופן כובש לב את התנהגותם של פעוטות בכל רחבי הגלובוס. נכונותם של הווטסונים לפתוח את ביתם, מיטתם וליבם בפני מרסי מוטלת בסוף הקריאה לפתחן/ם של הקוראות והקוראים. עד כמה יהיו הן/ם נכונים הם להתנסות באהבות קטנות וחריגות?

12. קלמנטיין (סדרת ספרים)

מחברת: שרה פניפקר | מאירת: מרלה פרייזי | מתרגמת: אסנת הדר | מטר, 2018-2007

סקרנית, מצחיקה ותזזיתית, טובת לב, רגישה וכנה, נאמנה, יצירתית ומלאת רעיונות כרימון – כזו היא קלמנטיין, הגיבורה המקורית של סדרת הספרים של שרה פניפקר. לעת עתה כוללת הסדרה שבעה ספרים, כולם תורגמו לעברית. בכל ספרי הסדרה מתוארים ברגישות ובהומור חיי השגרה של תלמידת כיתה ג' בבית ספר ציבורי בבוסטון, ויחסיה עם הוריה, אחיה הצעיר, חברתה הטובה מרגרט, החתולים שלה, שכניה ובני כתתה.

קריאת הסיפור מבעד לעדשה המגדרית-ביקורתית מזהה בו כמה דגשים:

- הבחירה בילדה-גיבורה לסדרת ספרים שלמה היא בחירה משמעותית. מחקרים מלמדים שלקוראים-בנים יש לעתים קושי א-פריורי בהזדהות עם "ספרי בנות". אלא שאישיותה הססגונית והשובבה של קלמנטיין הג'ינג'ית והקונפליקטים שמעסיקים אותה הם בעלי פוטנציאל עז לכבוש גם אותם. הקריאה בספר מומלצת אפוא, בחום, לבני שני המינים.
- שובבותה של קלמנטיין והעובדה שהיא "טום בוי" מאפשרים לנו לזהות באישיותה השפעות שמקורן במודל שהעמידה בילבי. עם זאת, בניגוד חד לבילבי, הסופרת שרה פניפקר בחרה למקם את קלמנטיין במשפחה יציבה ומתפקדת. הוריה של קלמנטיין אוהבים אותה מאד והזוגיות ביניהם מבלבלת. הקונפליקטים שלה אינם נובעים, אפוא, "מבחוץ" אלא "מבפנים", מאישיות מקורית וממורכבות רגשית שייתכנו גם בלב הבורגנות הנמוכה.
- בהיותה ילדה מבטה של קלמנטיין מאפשר יצירת הֶזְרָה על מוסכמות החברה. ההזרה היא אפקט שיוצרת ספרות שמצליחה לגרום לקוראיה להתבונן מחדש (כאילו היו זרים) על השגרה ועל הנורמות המושרשות בה היטב. אין זה מקרה שהמאיירת המחוננת מרלה פרייזי איירה את דמותה על כריכת הספר הראשון בסדרה כשהיא עומדת על ראשה. גדולתה של קלמנטיין היא ביכולתה להתבונן בעולם מתוך הטלת ספק מתמדת ולבחון היטב את הכללים המסדירים אותו, והקוראות/ות מוזמנות/ים לעשות ממש כמותה.

13. הנסיכה בשחור (סדרת ספרים)

מחברים: שנון ודין הייל | מאיירת: לוין פאם | מתרגמים: שהם סמית ואמנון כץ
| כנרת, [2014 ואילך] 2015-2021

סדרת הספרים 'הנסיכה בשחור' כוללת תשעה ספרים ששישה מהם תורגמו לעת עתה לעברית. גיבורת הספרים היא הנסיכה מגנוליה שנראית כלפי חוץ לא פחות ממושלמת – מתוקה ונקייה, מנומסת ולבושה במיטב השמלות המצויצות. אלא שבעת צרה הופכת הנסיכה מגנוליה לנסיכה בשחור, המצילה את הממלכה (והעיזים שבה) מציפורניהן של מפלצות, צרות וסכנות שונות. את כל זה היא עושה מבלי להתגלות ו...בדיוק בזמן כדי לחזור ולשתות את השוקולדה החמה שלה. במהלך הסדרה מצטרפות אל הנסיכה בשחור נסיכות לוחמות נוספות אך הסוד נותר שמור; הנסיכות הלוחמות חוזרות בסוף כל הרפתקה למציאות וממשיכות בשגרת חייהן.

קריאת הסיפור מבעד לעדשה המגדרית-ביקורתית מזהה בו כמה דגשים:

- סדרת ספרים זו מתכתבת באופן פארודי עם שתי מסורות גליויות: מסורת המעשייה העממית שבה הנסיכה נקלעת למצוקה והנסיך הוא מי שמחלץ אותה ובסופו של דבר נושא אותה לאישה ('שלגיה', 'סינדרלה' ועוד); ומסורת גיבורי העל שכוחותיהם החריגים יוצרים אלטר-אגו לדמותם הממוצעת והשגרתית (הנודע בהם הוא סופרמן, גיבור סדרת הקומיקס שראתה אור לראשונה בשנת 1938). חתרנותם של ספרי הנסיכה בשחור' היא בהסטת הדגש המגדרי של שתי מסורות אלו ושזירתן יחד: לא הנסיכה נקלעת כאן למצוקה ונזקקת לעזרתו של מושיע אקטיבי ממין זכר. הנסיכה היא היא בעלת הכוחות החריגים ומי שמסייעת להציל שוב ושוב את תושבי ממלכתה (ואת ג'ק רועה העיזים).
- אלמנט ההסתרה אף הוא חשוב. שכן, שמירת הסוד מסלקת מדמותה של הנסיכה את יסוד הגאווה וההערצה שיכולה הייתה לזכות בהם על שום כוחותיה החריגים. כך היא אינה פטורה מהוכחת ערכה וערכיה גם ב"מציאות", שבה איש אינו מודע ליכולותיה המיוחדות. באופן אירוני למדי מדובר במציאות פנטסטית, שבדרך כלל לא נהוג לתאר כשגרה משמימה שממנה מפליגים למציאות קסומה עוד יותר.

- שלא כמו "נסיכות דיסני" הוותיקות, מציעות מגנוליה וחברותיה דגם של חדש של אחריות נסיכותית. בצד מראית העין העונה על הציפיות הייצוגיות המסורתיות (אירוח נאה, לבוש מהודר ורכיבה על חד קרן) ומבלי להטיף נגדן בגלוי, יוצאת הנסיכה בשחור למלחמות בגרמי סיכון ורוע המאיימים על שלום תושבי ממלכתה. הגלימה וכיסוי העיניים השחורים המזהים עמה, כאילו הייתה הגיבור זורן, מוסיפים נופך חתרני לזהותה השברירית-כביכול של הנסיכה בהירת השיער והעיניים.
- הנסיכה בשחור מציגה לקוראים ולקוראות נסיכה "דו-שכבתית", המלמדת אותם שיעור חשוב על ההבדל בין הקנקן לבין מה שיש בתוכו. מבחוח - עדינות, גינונים וציות למסורות חברתיות, ומבפנים - קשיחות, עוצמה ועצמאות; האם לא בכולנו טמון הפוטנציאל לכך? אין זה מקרה שג'ק רועה העיזים מעריץ את מגנוליה וחולם בהשראתה להיות לוחם בעצמו (והנה ספویلר: באחד מספרי ההמשך חלומו יתגשם).

14. ליבי או: מה קרה לאיש-עם-הכלב?

מחברת: הדס ליבוביץ' | מאיירת: דניאל פלג | הקיבוץ המאוחד, 2018

ליבי, גיבורת הספר, היא תלמידת כיתה ג' רגילה. היא קצת חולמנית, יש לה חברה טובה, היא לא תמיד מסתדרת עם אמא שלה והיא לא אוהבת את המורה שלה לחשבון. לכן היא מבלה את רוב השיעור בבהייה מבעד לחלון. במיוחד היא אוהבת לראות את האיש-עם-הכלב, שעוברים ליד החלון כל יום באותה שעה. יום אחד, בעודה מתבוננת מבעד לחלון,

רואה ליבי תאונה, שבעקבותיה האיש-של-הכלב נלקח באמבולנס והכלב נשאר מאחור, אבוד ודואג. מכאן מתחיל סיפור בלשי, שבמהלכו ליבי מנסה (ומצליחה) להבין מה בדיוק קרה, לאתר את האיש, לדאוג לכלב האבוד ולמצוא את הרכב האופניים שגרם לתאונה; כל זאת תוך כדי התמודדות עם אמה וגיוס חברותיה לעזרה. ההיכרות עם ליבי וההרפתקאות שהיא עוברת זמינה בשני ספרים נוספים שיצאו בסדרה (נכון להיום).

קריאת הסיפור מבעד לעדשה המגדרית-ביקורתית מזהה בו כמה דגשים:

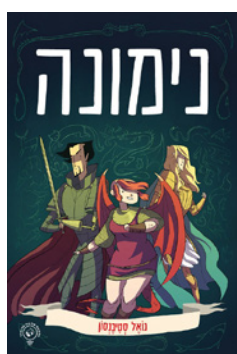
- הבחירה בילדה-גיבורה נורמטיבית ולכאורה "רגילה" היא בחירה משמעותית. ליבי אינה נעזרת באמצעים פנטסטיים כדי לעמוד במשימותיה, והיא אינה מתוארת כדמות חריגה בתכונותיה (דוגמת בילבי או הנסיכה בשחור). כך היא מאפשרת לקוראים ולקוראות מן השורה להזדהות איתה, אבל גם להכיר בכוחות הפנימיים החבויים בכל אחת ואחד מאיתנו.

- ליבי היא דמות ילדית-נשית שובת לב, שיוצאת לסוג של מסע בלשי. בעבר דמות הבלש היתה לרב דמות של ילד או גבר, דמות פועלת ומובילה, מלאת תושייה ובעלת יכולות אנליטיות. ליבי מציגה גם תכונות שכאלה, אך היא אינה נדרשת לזוטר על תכונות נשיות יותר. להפך, כוחה הגדול של ליבי נעוץ בליבה הגדול (כפי שמלמד שמה), באנושיותה, ברגישותה ובחמלתה, תכונות המזוהות פעמים רבות עם נשיות מסורתית.
- הילדה כאן היא הדמות המובילה את העלילה, והיא מגייסת לעזרתה כוח נשי – את חברתה הטובה, את שכנתה ואפילו את אמה – כדי להצליח במשימתה. מעניין לציין שבכך עוזרת ליבי הצעירה גם לדמויות הגבריות בספר – האיש המבוגר והנער שגרם לתאונה, ומובילה אותן לסוף הטוב.

15. נימונה

מחבר/ת ומאייר/ת: נואל סטיבנסון | מתרגמת: גילי בר הלל סמו | עוץ, 2019

זהו רומן גראפי לנוער צעיר, שבמרכזו עומדת נימונה – מחליפת-צורה צעירה, חצופה ועקשנית. נימונה מופיעה יום אחד במאורתו של הנבל שאלאזר שחורלב בעל יד המתכת ומודיעה לו שהיא השוליה החדשה שלו. לורד שחורלב לא מעוניין בשוליה, אבל נימונה לא משאירה לו ברירה, ומצטרפת למסע הנקמה שלו בסר אמברוזיוס חלציפז הנאה וחבריו במכון לאבירות ואכיפת החוק. לאורך הסיפור נחשפים הסיפורים האישיים של הדמויות, ודרכם מתערערות תפיסות פשוטות של טוב ורע, עולות שאלות של זהות והגדרה עצמית, תהיות על השפעת הסביבה על היחיד, ועוד.

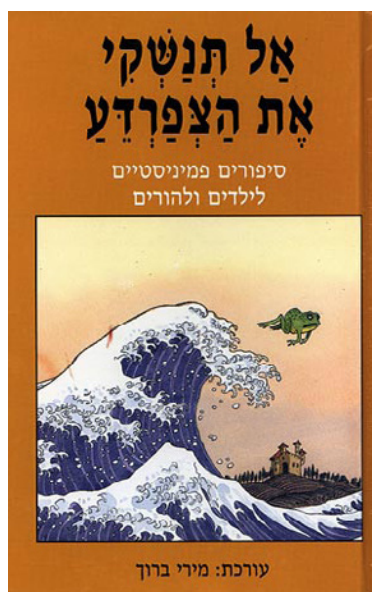

קריאת הסיפור מבעד לעדשה המגדרית-ביקורתית מזהה בו כמה דגשים:

- נימונה, הדמות הראשית, יכולה להחליף צורה לכל חיה או אדם, אמיתיים או בדיוניים, גדולים או קטנים, גברים או נשים. למרות שנקודת המוצא שלה היא כדמות נשית, היא יכולה ואוהבת לקבוע לעצמה איך היא תראה ומהי זהותה.
- לצד זה, הספר אינו מציג את נזילות הזהות העצמית באופן פשוטני. יכולת המטמורפוזזה של נימונה היא אחד הדברים הגורמים לחברה לראות בה איום ולתייג אותה כמפלצת. לאורך הספר עולה השאלה – האם מפלצות נולדות או שמא היחס אליהן הוא שהופך אותן לכאלה. שאלה זו מלווה דורות של נשים – הנאבקות להגדיר את עצמן מבלי להיות כבולות לתכתיבי החברה ותפיסותיה.
- נימונה היא דמות מורכבת – חזקה, פועלת, קסומה, עצמאית וכל-יכולה, אך זה לא מונע ממנה לחוש לעיתים בודדה, מפוחדת, חסרת ביטחון ונזקקת. בכך היא מייצגת נשיות מורכבת, מרובדת ועשירה מאי פעם.

ביבליוגרפיה מומלצת

- אבו-בקר, ח' ויחיא, ר' (2015). דמות המשפחה בספרות הילדים הערבית בת זמננו. בתוך: ג' רוסו-צימט, מ' זיו וא' מסארווה-סרור (עורכות), *ילדות בחברה הערבית בישראל* (עמ' 235-260). תל אביב: מכון מופ"ת, 2015.
- ברעם אשל, ע' (2014). אב חדש לגמרי? דפוסי אבהות ביצירת דויד גרוסמן לילדים. *מגדר, כתב עת אקדמי רב תחומי למגדר ופמיניזם*, 3 [רשת, ללא מספרי עמודים]. [למקור <](#)
- גילברט, ס' וגובאר, ס' (2007). ראי הקיר של המלכה. בתוך: נ' ינאי, ת' אלאור, א' לובין, ח' נוה ות' עמיאל-האוזר (עורכות), *דרכים לחשיבה פמיניסטית: מבוא ללימודי מגדר* (עמ' 136-170). רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- דורי, נ' (2019). הגחכת דמות האישה בספרות ילדים: מסטראוטיפי מגדרי למחאה פמיניסטית. *חמדעת, יא*, עמ' 1-17. [למקור <](#)
- דנינו-יונה, ג' (2021). "משהו אחר" - קריאה ביקורתית, קווירית וטרנסית בספרי ילדים. *ספרות ילדים ונוער*, 142, עמ' 94-128. [למקור <](#)
- דנינו-יונה, ג' (2017). *ילדות טובות: הבניית יחסים מגדריים בספרות הילדים הישראלית הקנונית*. תל אביב: רסלינג.

- וייס, י' (2019). הבדלים מגדריים בספרי ילדים בעברית ובערבית בגנים בישראל. *בין עבר לערב: המגעים בין הספרות הערבית לבין הספרות היהודית בימי הביניים ובזמן החדש, 10-11*, עמ' 293-309.
- יוסוב-שלום, מ' (2018). מבט על תפיסות מגדריות ביצירות הומוריסטיות ישראליות לילדים. *הומור מקוון: כתב עת מדעי לחקר ההומור, 11*, עמ' 21-30.
למקור <
- קרן-יער, ד' (2007). *סופרות כותבות לילדים: קריאה פוסט קולוניאליסטית ופמיניסטית בספרות ילדים עברית*. תל אביב: רסלינג.
- קרסני, א' (2005). התפיסה הסטראוטיפית של דמות האישה בספרות-הילדים. *שאנן: שנתון המכללה הדתית לחינוך, 10*, עמ' 197-215. **למקור <**
- רודין, ש' (2015). הילדה החדשה: ייצוגי ילדות בספרות הילדים הישראלית לגיל הרך. *חוקרים@הגיל הרך, 3*, עמ' 55-80. **למקור <**
- רודין, ש' (2013). "אגדה על שני נסיכים": ספרות קווירית לילדים ולנוער בישראל - בין ספרות קווירופובית וספרות קווירית משתמעת. *ספרות ילדים ונוער, 134*, 33-66. **למקור 1 <**
- שגיא, ש' (2011). "מה את עושה על העץ לבד?" היבטים מגדריים ביצירת מרים רות. *דברים, 4*, עמ' 141-146. **למקור <**

- שחר, ר' (2005). חנה'לה אופיה קטנה, דני גיבור ונבון: הבניית המגדר בשירי ילדים המושרים בפי ילדים בגיל הרך משנות העשרים ועד 2004. *החינוך וסביבו: שנתון סמינר הקיבוצים*, 27, עמ' 229-242.
- שמעיה, צ' (1998). ביקורת פמיניסטית על תפקידי המינים במעשיות מסורתיות. בתוך: מ' ברוך (עורכת), *אל תנשקי את הצפרדע: סיפורים פמיניסטיים לילדים ולהורים* (86-96). תל-אביב: משכל.